

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

המשמשת מקדמת דנא אף בהוראה טופוגראפית: "ולמה נקרא שמה טיבריה? שיושבת בטיבורה של ארץ-ישראל" (בבלי מגילה ו ע"א). טיבור, בכוח דמיון הצליל, משכה אליה עיבור להוראת 'מרכז'; המלה השכיחה בעברית המודרנית גיונה בגיונה את המלה המשמשת כמעט רק במקורות העתיקים. אם כך, הדרך פתוחה לפני שינוי המשמעות: דברי חז"ל לא הכול מצויים אצלם, ואילו הטלויזיה הכול מטים לה אונם.

אף על פי שהארכתי, אפשר להוסיף כהנה וכהנה, וכל הקורא בשימת לב והשומע באוזן כרויה את שיחת הבריות ילקוט דוגמות בשפע. אולם אין דוגמה דומה לחברתה, ויש צורך בעיון רב כדי לסוגן לסוגיהן ולהעמיד את התופעה בכללה במקומה הנכון בהתפתחות הלשון. דבר אחד ברור הוא ללא כל ספק – האטימולוגיה העממית אינה תופעה שולית, אלא אחד התהליכים המרכזיים בחיי הלשון.

יצחק אבינרי

"ממלא", "מדכא"

ממלא, מדכא (בסגול לפני האלף) שגורים מאוד בדיבור, והרבה גשאלתי על סיבת השיבוש הרווח הזה. לדעתי נובע הדבר מתוך היקש עם נחי ל"ה: מגולה, מגונה, מדומה, מכוסה, ממונה, מעולה, מעונה, מנוסה, מרובה, משונה. מניתי בזה 10 בינונים, מן השגורים בדיבור, ועליהם עוד אפשר

להוסיף. מְמַלָּא, מְדַכָּא נשמעים באוזני הרוב פלשון נקבה (כמו מְגַלָּה, מְכַסָּה וכד'), ומכאן השיבוש בסגול במקום קמץ. לכאורה אפשר להצדיק את השיבוש ולומר, שיש במקרא הפעלים דכה ומלה: דְּפִיתְנוּ (תהלים מד, כ), דְּפִיתָ (תהלים נא, י); יְמִלָּה (איוב ה, כא), מָלוּ (יחזקאל כח, טז). וכן שמות הפעולה דיכוי, מילוי (בתלמוד ובספרות ימי הביניים) – ולא מילוא, דיכוא – והבינוני מְדַכָּה אף הוא נמצא בספרות ייִדיש. אך למעשה אין בזה קורטוב של טעם ממשי וגכוּן, כי אין סֶפֶק-סֶפֶק, שאף אחד מן המשתבשים אינו מעלה טעם זה על דעתו, ואינו יודע כלל על מציאות הצורות החורגות הללו. הטעם האמיתי נתברר לעיל.

נוכרתי בדבר לרגל רשימתו של מר רצהבי (לל"ע אדר שני, עמ' 122), המביא מתוך איגרת של רבי יהודה הלוי מְפָלָא כחרוז עם מְעָלָה: לדעת רצהבי כתב ריה"ל מְעָלָה בקמץ, במקום מְעָלָה בסגול, משום חרוז עם מְפָלָא. ונהפוך הוא: אין ספק, שרבי יהודה הלוי ניקד מְפָלָא בסגול – להתאימו עם מְעָלָה.

ואעידה לי בזה כמה עדים נאמנים, ובכללם ר' יהודה הלוי עצמו:

א. יולסוד מְפָלָא אין איש גֻלָּה־ (כרך ג, 134).

ב. יסוד כל מְפָלָא לי נא גֻלָּה־ (גן המשלים והחידות לטדרוס אבולעפיה, ס"ו תתפ"ה), והעיר דוד ילין, שהסגול במקום קמץ לשם חרוז.

ג. "פועל מְפָלָא פְּלַג מְלָא" (יוצר לשבת וראש חודש
"אילת השחר").

ד. "להביא טְלָה... בבְּקוּר מְפָלָא" (סליחת "תפלה
תקח", מהדורת גולדשמידט, וכן בסליחות כמנהג
אשכנז, ובקצת מחזורים תיקנו וניקדו מופְּלָא).

ה. "זבתוך פְּלָא נתן מְפָלָא" (אבני השהם, מהדורת חמיאל
41). המהדיר ניקד לפי הדקדוק בלמ"ד קמוצה
והעיר, כי החרוז פגום, אך למעשה אינו פגום, וראוי
לנקד בסגול, כהערתו הנכונה על שתי הדוגמאות
א - ב.

ועוד דוגמה אחת, וכל לחץ חרוז אין בה, הלא הוא
המנוקד במשניות כ"י קויפמן ודפוס ליורנו: מְפָלָא של בית
דין (הוריות א, ד).

ברור, שלא הבאתי זאת כראיה, שכן אין כאן אלא אחד
מהשיבושים הרבים (ובכללם אף גסים מאוד) שבניקוד המשניות
הללו. אך לפנינו עובדה בלבד, שגם בלא לחץ חרוז יש
שאמרו מְפָלָא במקום מְפָלָא.

ועוד העיר מר רצהבי בעניין זה, שלפי מסורת תימן
מבטאים "בקמץ את עין הפועל של ביוני יחיד מגורת ל"ה,
ללא יוצא מן הפלל".

כמדומה שהפליג קצת, ואני שמעתי הרבה מפי תימנים
בסגול (דומה לפתח), ולא בקמץ. וכן מעיד שלמה מורג
בספרו "העברית שבפי יהודי תימן" (עמ' 110), כי רק מסורת
תימנית אחת מקיימת קמץ גם בביוני זכר מנחי ל"י. כגון:

ההוֹנָה את השם (סנה' י. א. אגב: בספר חנוך ילקי, תשכ"ג, ניקד יצחק שבטיאל את ההוֹנָה בסגול – 344); אע"פ כן אעיר, שכנראה יש מעין זה אף במקרא, בשניים-שלושה כתובים: הַנְלֹה (ישעיה נו, ג), הַנְרָאָה (דניאל ח, א).

אפשר לטעון, כמובן, שבאה כאן ה"א הידיעה במקום אָשֶׁר, כלומר "אשר נלוה", "אשר נראָה", ולשון עבר הוא (על דרך "ההושיבו גשים נכריות", כפי שביררתי בהיכל רשי כרך ג, קיז-קיח). ואמנם בדניאל לשון עבר הוא, אך בישעיה קרוב לודאי, כי לשון הווה הוא, וכן לפי רוב התרגומים והמפרשים.

גם "היום ה' נראָה אליכם" (ויקרא ט. ד) לשון הווה הוא כברוב התרגומים, וכן אונקלוס ותרגום ירושלמי.

תְּשָׁרִי

יפה העיר מר רצהבי ברשימתו הנ"ל, כי פייטנים כתבו תְּשָׁרִי, ברי"ש חרוקה, ולא צרויה, אך ספק, אם יש כאן דוקא מסורת בבליית¹.

כאן לא עניין של חרוה הוא, אלא של קריאה נהוגה ומקובלת, וכנראה – ברוב תפוצות ישראל. על שתי הדוגמאות שהביא מר רצהבי אפשר להוסיף כהנה וכהנה, ולא רק משום לחץ החרוה כתבו כן. אף במשנה ניקדו כן לרוב (ראש השנה א, א), הן בכ"י קויפמן, בדפוס ליורנו ועוד, והן במחזורים, שנדפסה בהם מסכת ראש השנה בניקוד, כן גם בכל מילוני התלמוד

1. [וראה הערת העורך, שם עמ' 120, הע' 2. – המערכת.]

(לוי, יאסטרוב, דאלמאן) ובמילונים חדשים. גם אבן-שושן
ניקד פן במהדורה ראשונה של מילונו, אך במהדורה החדשה
ניקד תשרי גם בצירי, ואף בדין קדימה לתשרי. נראה שחזר
בו, מפני שכן ניקד ילון במסכת ר"ה, פשגור בפני יהודי
אשכנז, וכן במילון בן-יהודה.

אחרון אני למזלולים במסורת אשכנז, אך דוקא כאן
אין ללכת אחרי מסורת זו, ומה גם שאין כאן אלא לשון
דיבור בלבד, ואף במחזורי אשכנז מנוקד תשרי, בריש
חרוקה (וכן במחזורי הרו"ה). גם אם ימצא תשרי, בריש
צרויה, במחזורים רבים, אין זו מסורת שראוי להתחשב בה,
פי אין בעברית שמות שהגייתם בצירי לפני יו"ד בסוף המלה:
פולם הגייתם בחירק (שְׁכֹּי, תְּפִי, פְּרִתִי ופְּלִתִי וכד'). אף
שמות זרים בכלל זה, וגם מזכני, פּוּמְבִי, קֶלְפִי וכד' – את
פולם יש לבטא בחירק בסוף, ולא בצירי.

דבר זה ביררתי לאשורו בלוח הקואופרציה לשנת תשכ"ו
(עמ' 324–326), ומשבח אני את חנוך ילון ז"ל, שניקד קלפי
בפ"א חרוקה (במשנה, יומא ד, א), ולא פנקדנים המהדרים
אחרי ההגייה היונית ומנקדים בפ"א צרויה.

שם ביררתי, פי גם רב אשי ורב יוסי – יש לנקד בחירק
לפני היו"ד, ולא כמנהג החדש לנקדם בצירי משום אֲשֶׁר
ויוסף. אף במקרא מצאנו כבר כעין זה: אָמוֹן (נחמיה ז, גט)
הוא אָמִי (עזרא ב, גז) ולא הקפידו לומר אָמוֹן; כִּי־צֵא
בזה קוֹשְׁתֵהוּ (דה"א טו, יז) וקִישִׁי (וי, כט). לפיכך גם יוסי,
אשִׁי, בחירק.

ומעשי אבות ירשו בנים: את השם הפרטי פֶּסַח קיצרו

היהודים לַפְּסִי, ואינם אומרים פְּסִי משום פְּסָח. וכן בשירי
ביאליק לילדים: "יוֹסִי בְּכָנּוּר, פְּסִי בְּתָף". ולפני ביאליק
סיפר שלום עליכם על מוטיל בן פְּסִי החזן.
על פגון זה יש לומר כדברי הלל: הנח להם לישראל!
אם לא נביאים הם – בני נביאים הם...

אמציה פורת

האם יש צורך במלה "מְהִיָּה"?

רשומים לפני כמה פסוקים שהעתקתי מן העיתונים:
"משחק הקלפים מהוה את הבילוי העיקרי של הנוער המבקר
במועדון"; או: "הנפת הדגל האמריקני היותר את סיבת
המהומות"; או: "הנסיעה במהירות מופרות מהוה עברה על
חוקי התנועה"; או: "פלפלת השטחים אינה מהוה הכבדה
על האוצר"; וכן: "פעולתו של האיש מהוה ניסיון למחות
נגד האפליה"; וכן: "הדרך מהוה סכנה".

בכל הפסוקים האלה השתמשו בפועל מהוה. באמת
השימוש הזה כבר נעשה מכת מדינה. יש מלים, שרצה מולן
הטוב, והורע מזלנו שלנו, והן, כמו שהבריות אומרים, "נכנסות
לאפנה" ונעשות למין "להיט", כמין פומון טרי אחרון המצוץ
מכל מקלט-רדיו ומכל חלון, ואתה שומע אותו על כורחך,
בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבה ובקומך. כך המלה

* שיחה ששודרה בשבועון הלשון בשידורי ישראל שבצריכת
א' בנדויד ביום כ"ו באייר תשל"א (21.5.71).